

Το γλωσσικό φαινόμενο της ομοηχίας στην ποίηση του Αντώνη Φωστήρη

Παρασκευή Ε. Μακρίδου
MSc Ρητορική - Φιλολόγος
vivimakridou@yahoo.gr

➤ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το γλωσσικό φαινόμενο της ομοηχίας συνδέεται με την ηχητική εντύπωση που παράγουν οι λέξεις ή οι φωνολογικές λέξεις. Στην παρούσα εργασία διερευνούμε, εντοπίζουμε και κατηγοριοποιούμε το γλωσσικό φαινόμενο της ομοηχίας έτσι όπως αυτό παρουσιάζεται στην ποίηση του Αντώνη Φωστήρη, ενός εκ των σημαντικότερων ποιητών της Γενιάς του '70. Παρατίθεται θεωρητικό πλαίσιο με σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση των εννοιολογικών ορισμών της ομοηχίας από την ελληνική και ξενόγλωσση. Η κατηγοριοποίηση των ερευνητικών ευρημάτων ακολουθεί την πρόταση των Νάκα, Μαγουλά και Καποθανάση (2010). Στόχος της εργασίας είναι η συμβολή της στη μελέτη της γλώσσας του ποιητή αλλά ταυτόχρονα και η χρησιμοποίησή της από τον εκπαιδευτικό της τάξης, καθώς εφαρμόζεται μια νέα κατηγοριοποίηση της ομοηχίας πάνω σε ένα μη παραδοσιακό ποιητικό corpus.

Λέξεις-κλειδιά: ομοηχία, ομοηχία μη ετυμολογική, ελάχιστο ζεύγος, παρώνυμα, Αντώνης Φωστήρης, γενιά του '70.

➤ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μοντέρνα ποίηση, απελευθερωμένη από σχήματα και μετρικά συστήματα, αν και ακουμπάει πάνω στον πεζό λόγο, για τον μέσο αναγνώστη φαίνεται σκοτεινή, ζοφώδης και ακατανόητη. Ωστόσο, η αλογικότητα του μοντέρνου ποιήματος δεν είναι λόγος αφασικός αλλά αποκλειστικώς ζήτημα κατανοήσεως της εν χρήσει γλώσσας. (Κεντρωτής, 2010). Τη νεωτερική αντίληψη για την ποίηση και τη μοντέρνα μετα-συμβολική και μετα-υπερρεαλιστική γλώσσα εξέφρασε στην Ελλάδα κατεξοχήν η ποιητική γενιά του '70. Μια από τις πιο σημαντικές ποιητικές παρουσίες της γενιάς του '70 είναι ο Αντώνης Φωστήρης. Στη συγκεκριμένη εργασία εξετάζουμε τη γλώσσα της ποίησης του Αντώνη Φωστήρη στη βάση της διερεύνησης, ανάλυσης και κατηγοριοποίησης του φαινομένου της γλωσσικής ομοηχίας, της συνήχησης δηλαδή λέξεων (ομοιότητα ηχητικής πρόσληψης-απόδοσης του λεκτικού φωνήματος). Καθώς μέχρι τώρα η ομοηχία στον ποιητικό λόγο ήταν περισσότερο συμβατή και ανιχνεύσιμη σε μορφές της παραδοσιακής ποίησης ή στιχουργικής, στην παρούσα

εργασία επιχειρείται η ανάδειξη του φαινομένου της ομοηχίας ως σημαντικού μορφολογικού-γλωσσικού χαρακτηριστικού ενός ποιητικού κειμένου που δομείται πάνω σε ελεύθερο στίχο.

Τα γλωσσικά ευρήματα που προκύπτουν θα μπορέσουν στο μέλλον να αξιοποιηθούν σε επίπεδο τεκμηρίωσης και σαφώς να συνδεθούν με ποικίλους γλωσσικούς και εννοιολογικούς συσχετισμούς. Η πρόθεση αυτή συνδέεται μοιραία με την παρατήρηση ότι διεξερχόμενος κανείς την πλουσιότατη παραγωγή κριτικών κειμένων της τελευταίας τριακονταετίας που δημοσιεύτηκαν για τον ποιητή, διαπιστώνει ότι απουσιάζουν ειδικές μελέτες για το γλωσσικό υπόστρωμα του έργου του, πολλώ δε μάλλον απουσιάζει η συστηματική εξέταση της μορφολογικής δομής του λόγου του σε επίπεδο λέξης. Το πολυσχιδές σύνολο των κριτικών που έχει δημοσιευτεί, υπερεστιάζει στη θεματολογία και στην ερμηνεία του έργου του, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Αξίζει να αναφερθεί ότι το σύνολο των κριτικών μελετών για τον Αντώνη Φωσιέρη συγκεντρώθηκαν και δημοσιεύτηκαν σε τόμο υπό την επίβλεψη και επιμέλεια του Ομότιμου Καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας Θεοδόση Πυλαρινού (2017) και με τίτλο *Για τον Αντώνη Φωσιέρη. Κριτικά κείμενα*, από τις εκδόσεις Αιγαίον.

Η έννοια της ομοηχίας – βιβλιογραφική επισκόπηση

Σε επιστημονικό επίπεδο, η έννοια της ομοηχίας έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης των γλωσσολόγων ως προς τη σημασιολογία, τη διδακτική της γλώσσας, της ρητορικής και της υφολογίας (Νάκας, 2005; Παπαναστασίου, 2008). Η «ομοηχία» είναι βασικό χαρακτηριστικό των φυσικών γλωσσών (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 436). Σύμφωνα με την Ke (2006), η ισχυρή πλειοψηφία των ομόηχων λέξεων εμφανίζονται ως αποτέλεσμα φωνολογικών συγχωνεύσεων. Οι λέξεις μετατρέπονται σε ομόηχες από τη στιγμή που χάνεται η φωνητική διάκριση που τις διαχωρίζει. Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο γίνεται εμφανές το φαινόμενο της ομοηχίας είναι τα γλωσσικά δάνεια. Οι γλώσσες βρίσκονται συνέχεια σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης και δανεισμού όρων και λεξιλογίου (Ke, 2006).

Ο όρος «ομοηχία» είναι εξαιρετικά υδραργυρικός ως προς την οντολογική του προσέγγιση, δεδομένης της σύγχυσης που έχει προκληθεί γύρω από αυτόν (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 436). Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί η σύγχυση της έννοιας της ομοηχίας με την έννοια της ομωνυμίας, η οποία παρατηρείται σε γραπτά κείμενα προηγούμενων αιώνων (Νάκας & Κατσούδα, 2015:52). Ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης στη *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική* (1949) προσεγγίζει την έννοια της ομοηχίας κάνοντας χρήση μόνο της έννοιας της ομωνυμίας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «ομώνυμα λέγονται οι λέξεις που προφέρονται το ίδιο, έχουν όμως διαφορετική σημασία» (Τριανταφυλλίδης, 1949:74).

Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι στη *Νεοελληνική Γραμματική* χρησιμοποιούνται και οι όροι «παρώνυμα» και «τονικά παρώνυμα», οι οποίοι συσχετίζονται με τον ήχο και την προφορά (Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*, 2002:187-188). Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι «παρώνυμα ή παρώνυμες λέξεις

ονομάζονται οι λέξεις που έχουν περίπου όμοια προφορά και που μοιάζουν», ενώ τα τονικά παρώνυμα ορίζονται ως λέξεις που ξεχωρίζουν η μία από την άλλη στη βάση μόνο διαφορετικού τονισμού.

Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (1985, 30), ως ομόηχες λέξεις ορίζονται εκείνες που διαφοροποιούνται η μία από την άλλη σε ετυμολογικό επίπεδο, αλλά συμπίπτουν σε μορφικό. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της λέξης «πλάνη», η οποία νοείται ως λανθασμένη ή εσφαλμένη κρίση, και της λέξης «πλάνη», η οποία νοείται ως το μηχάνημα που χρησιμοποιείται για τη λείανση ξύλινων ή μεταλλικών επιφανειών (*Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 1999: 1082). Σε μεταγενέστερη μελέτη του, ο Μπαμπινιώτης (1991: 87-90) επαναφέρει την αξιοποίηση του όρου της ομοηχίας στη θέση του όρου της ομοτυπίας προκειμένου να προβεί στον χαρακτηρισμό λέξεων, οι οποίες παρουσιάζουν ταύτιση ως προς την ακουστική πλευρά του σημειώμενου. Μάλιστα, καταλήγει στον ισχυρισμό ότι «στη γλώσσα δεν υπάρχουν ομώνυμα, αλλά μόνο συνώνυμα» δεδομένου του γεγονότος ότι οι γλωσσικοί τύποι είναι μοναδικοί όσον αφορά στη σημασία τους (Μπαμπινιώτης, 1991:92). Η διατύπωση αυτού του ορισμού της ομοηχίας διατηρείται και στις επόμενες μελέτες του Μπαμπινιώτη (1998), όπως επίσης και στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης, 2002).

Σύμφωνα με τον Mackridge (1985, p. 36), τα αληθινά ομόηχα είναι σπάνια στη νεοελληνική και περιορίζονται κυρίως σε μονοσύλλαβες λέξεις, χωρίς όμως να αποκλείονται οι λέξεις με περισσότερες συλλαβές. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ομόηχων λέξεων παρατίθενται οι όροι «ρόδα» (ο τροχός και τα τριαντάφυλλα) και «πόντος» (το εκατοστόμετρο και η θάλασσα) και υποστηρίζει ότι ομόηχες είναι λέξεις που προφέρονται με τον ίδιο τρόπο, αλλά γράφονται με διαφορετικό (Mackridge, 1985:36). Στην περίπτωση του Lyons (1996), ο όρος «ομόηχα» εκλείπει. Αντιθέτως, αξιοποιείται ο όρος «ομώνυμα», ο οποίος προσδιορίζει διαφορετικές λέξεις που έχουν την ίδια μορφή, όπως η λέξη bank (τράπεζα) και bank (όχθη ποταμού) (Lyons, 1996: 54).

Κατηγοριοποίηση της ομοηχίας στο υπό εξέταση ερευνητικό δείγμα

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, αξιοποιείται ο όρος «ομοηχία», καθώς οι υπόλοιποι όροι αποτελούν παράγοντες νοηματικής και εννοιολογικής σύγχυσης (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 438). Σύμφωνα με τη μελέτη τους, η ομοηχία διακρίνεται σε ετυμολογική και μη ετυμολογική. Η ετυμολογική ομοηχία εδράζεται στην κοινή ετυμολογική προέλευση των υπό σύγκριση λεξημάτων (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010:439). Η μη ετυμολογική ομοηχία δεν σχετίζεται με κάποια πιθανή ετυμολογική συνάφεια μεταξύ των συγκρινόμενων λεξημάτων και, ως εκ τούτου, είναι συμπτωματικού χαρακτήρα (Νάκας & Κατσούδα, 2015: 52).

Στο επόμενο στάδιο, η μη ετυμολογική ομοηχία δύναται να διακριθεί σε ολική και μερική (Μαγουλά & Καποθανάση, 2015: 337). Στο πλαίσιο της ολικής μη ετυμολογικής ομοηχίας, οι Νάκας, Μαγουλά και Καποθανάση (2010: 439) διέκριναν την παρουσία δύο τύπων, της απόλυτης και της μη απόλυτης. Στην πρώτη περι-

πτωση υπάγονται λέξεις με την προϋπόθεση της ταύτισης σε φωνητικό επίπεδο, της ομογραφίας, της ταύτισης σε μορφοσυντακτικό επίπεδο και της ομοτυπίας (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 439) και επισημαίνουν ότι πρόκειται για τη σπανιότερη υποκατηγορία ομοηχίας σε όλες τις φυσικές γλώσσες, δεδομένου ότι οι απολύτως ομόηχες, ομόγραφες και ομότυπες λέξεις προσκρούουν στη γνωστή αρχή της οικονομίας της γλώσσας. Από την άλλη πλευρά, ο τύπος της μη απόλυτης ολικής μη ετυμολογικής ομοηχίας απαντάται σχετικά συχνότερα (Σταυρουλάκη, 2017:17). Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των όρων «πόντος» με την έννοια της θάλασσας και «πόντος» με την έννοια του εκατοστόμετρου και «σάλια» με την έννοια του στοματικού σίελου και «σάλια» με την έννοια του γυναικείου ενδύματος. Στο πλαίσιο αυτής της κατηγορίας εμπίπτει και η ομοηχία που παρατηρείται μεταξύ λέξεων με διαφορετική γραφή, όπως «βάζω» και «βάζω», καθώς και μεταξύ λέξεων και φωνολογικών λέξεων και φωνολογικών φράσεων, όπως «με γάλα» και «μεγάλα» ή «ζυμώνει» και «ζει μόνη» (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 440).

Στην υποκατηγορία της μερικής μη ετυμολογικής ομοηχίας δύναται να πραγματοποιηθεί διάκριση ως προς το ζήτημα της ομοιότητας του ήχου (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010:441). Σε αυτό το πλαίσιο, μια υποκατηγορία είναι τα τονικά ελάχιστα ζευγάρια, ίδιον χαρακτηριστικό των οποίων είναι η χρήση των ίδιων φθόγγων στην ίδια σειρά (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010: 441). Τα μόνα σημεία διάκρισης είναι είτε η ύπαρξη ή έλλειψη τόνου είτε η παρουσία του σε διαφορετική θέση σε κάθε λέξη (Πετρούνιας, 2007:551). Η δεύτερη υποκατηγορία είναι τα ελάχιστα ζευγάρια (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010:442). Πρόκειται για λέξεις οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς τη σημασία τους, αλλά παρουσιάζουν ομοιότητα ως προς τα φωνήματα που εμπεριέχουν, τη σειρά αυτών και τη διατήρηση του λεξικού τόνου στην ίδια θέση. Το μόνο σημείο διαφοροποίησης είναι ένα φώνημα, όπως είναι η περίπτωση των όρων «βάθος» και «βάρος» (Nespor, 1999:52). Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παραδείγματα των ελάχιστων ζευγαριών, όπως αυτά γίνονται εμφανή μέσα στον διαφημιστικό λόγο ή και στα ποιητικά ριμάρια, έχουν αποτελέσει αντικείμενο εμπειριστατωμένων μελετών (Πετρούνιας, 2007: 452). Εξάλλου, η συγκέντρωσή τους και η μεθοδική τους ανάλυση συνέδραμε στον καθορισμό των κριτηρίων εκείνων με βάση τα οποία πραγματοποιούνται οι φωνητικές αναλύσεις (Nespor, 1999: 60-61).

▼ ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΔΕΙΓΜΑ

Δείγμα προς αποδελτίωση για την παρούσα εργασία αποτέλεσε το corpus των ποιημάτων του ποιητή, όπως αυτά παρουσιάζονται στη συγκεντρωτική έκδοση *Αντώνης Φωσιέρης, Ποίηση 1970-2005*. Για τις ανάγκες της εργασίας μελετήθηκαν συνολικά 195 ποιήματα που καταλαμβάνουν 275 σελίδες ως εξής: συλλογή *Σκοτεινός Έρωτας* 52 ποιήματα, συλλογή *Ποίηση μες στην Ποίηση* 16 ποιήματα, συλλογή *Ο διάβολος τραγούδησε σωστά* 22 ποιήματα, συλλογή *Το θα και το να του θανά-*

του 47 ποιήματα, συλλογή *Η σκέψη ανήκει στο πένθος* 33 ποιήματα και συλλογή *Πολύτιμη Λήθη* 25 ποιήματα. Το σύνολο των περιπτώσεων που προέκυψε, ανήλθε στα εξήντα (60) ευρήματα-εγγραφές. Η κατηγοριοποίηση της ομοηχίας σε επιμέρους υποπεριπτώσεις ακολουθεί την πρόταση των Νάκα, Μαγουλά και Καποθανάση (Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση, 2010)

▾ ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από τη μελέτη του δείγματος προέκυψαν οι παρακάτω περιπτώσεις ομοηχίας, οι οποίες ταξινομούνται κατά είδος και με τη σειρά που εμφανίζονται ανά συλλογή και ποίημα στη συγκεντρωτική έκδοση του 2008.

Μη ετυμολογική ομοηχία, ολική, μη απόλυτη

♦ Ο ΠΟΛΥΕΛΑΙΟΣ

Λέω: δε θέλει άλλο τραγούδι η νύχτα. / Ωστόσο σκέφτομαι / Πόσο θα νιώθει έρημος / Εκείνος ο / Θεός / Που για αιώνες καρφωμένος κρέμεται / Φιλεύσπλαχνος / **Πολυέλεος** / Μ' όλ' αναμμένα τα κεριά του και τ' αστέρια του / Απ' τον ανάερο τρούλο / Τ' ουρανού.

Μη ετυμολογική, ολική, μη απόλυτη ομοηχία. Παρατηρείται ετερογραφία. <ΠΟ-ΛΥΕΛΑΙΟΣ>[POLIELEOS]/<πολυέλεος>[polieleos]. Ο τίτλος του ποιήματος παραπέμπει στον πολυέλαιο (φωτιστικό) ενώ ομοηχεί απόλυτα με το επίθετο «πολυέλεος», το οποίο παρατίθεται μετά το επίθετο «φιλεύσπλαχνος». Η ομοηχία αποδίδει δύο ιδιότητες στον Θεό: την έννοια του ελέους (η χριστιανική αντίληψη του ελέους) και την έννοια της λάμψης του φωτός (*Μ' όλ' αναμμένα τα κεριά του και τ' αστέρια του*).

♦ Η ΟΜΙΛΙΑ

Λυγμός ορμάει προς το μυαλό σα θρόμβος / Μια σκέψη σα λυγμός. / Αλέθουνε οι κοπήρες στάζοντας / Αίματα λίπη συλλαβές / Απ' των χειλιών τις άκρες· Γλώσσα που κρεουργεί / Με νύχι λέαινας / Και βουλιμία λυγγός / Ενός ανήλεου κυνηγιού / την **ωμή λεία**.

Στο ποίημα διακρίνουμε ολική, μη απόλυτη, μη ετυμολογική ομοηχία και συγκεκριμένα στις λέξεις <ΟΜΙΛΙΑ>[[omilía]]/<ωμή λεία>[omi lía]. Η λέξη <ωμή λεία> είναι φωνολογική. Η ετερογραφία στην περίπτωση αυτή είναι δεδομένη. Περιγράφεται η διαδικασία του σχηματισμού της ομιλίας που λαμβάνει χώρα μέσα στη στοματική κοιλότητα (*κοπήρες, χειλιών, γλώσσα*) αλλά και η διαδικασία της κατασπάρραξης ενός θηράματος από άγριο ζώο, εδώ από τον λύγκα (*κρεουργεί, νύχι, βουλιμία, ανήλεου*).

♦ ΜΟΡΣΙΜΟΝ

[...]Τηλέγραφος / Που δε σηκώνει αντίρρηση. / Αυτό που λείι δεν το ξελέει. / Τελεία / Και / Παύλα. // Με ροκανίζει ωστόσο η περιέργεια. / Τόσο ακριβή χτυπήματα / Σήματα **μoρς** / Και τόσο επίμονα / Τι μήνυμα κρυφό / Να μεταφέρουν. // Σήματα,

να. Αλλά **μ ο ρ ς**; // Δεν ξέρω σήματα καθόλου / Μόνο ελάχιστα / – Κι αυτά λειψά – / Λατινικά. // Που αχρείαστα.

Ομοηχία μη ετυμολογική, ολική απόλυτη. Εντοπίζεται μεταξύ των λέξεων <μορς >[mórs] και <μ ο ρ ς>[m ó r s]. Η δεύτερη λέξη παρουσιάζεται με αραιογράφηση. Στην πρώτη περίπτωση ο ποιητής αναφέρεται στα σήματα μορς, δηλαδή στο σύστημα τηλεπικοινωνίας που αντί για φθόγγους μεταβιβάζει ειδικά σήματα, τα οποία παριστάνονται με συνδυασμούς από τελείες και παύλες. Η ιδιότητα αυτή αναφέρεται και στο ποίημα: /Τελεία/Και/Παύλα./ Παράλληλα, υπάρχει συνειδητή ταύτιση με το ουσιαστικό μορς- μορτίς, που στα Λατινικά σημαίνει θάνατος.

Πίνακας 1. Μη ετυμολογική ομοηχία, ολική, μη απόλυτη

Φωνητική Ταύτιση	Ομογραφία	Μορφοσυντακτική Ταύτιση (ίδιο ΜΛ)	Ευρήματα	Μονάδα
+	–	–	ΟΜΙΛΙΑ/ ωμή λεία	Λ/ΦΛ
+	+	–	Μορς /μ ο ρ ς	Λ/Λ
+	–	–	Πολυέλεος / Πολυέλαιος	Λ/Λ
Σύνολο			3	

Μη ετυμολογική ομοηχία, μερική, τονικό ελάχιστο ζεύγος

Από την εξέταση του δειγματικού υλικού βρέθηκε μόνο μία περίπτωση ομοηχίας που εντάσσεται στην κατηγορία του ελάχιστου τονικού ζεύγους.

♦ Ο ΑΥΤΟΧΘΩΝ

Ήταν μαζί σας μα προδότης ήτανε / Μια μάζα όλο ζυμώνοντας χωρίς **μαγιά** / Και το ψωμάκι του σ' ένα καλύβι τρώγοντας / Από κατάρες κι από **μάγια** αόρατος / Ορός προσωρινός στην αρτηρία ο χρόνος / Σταλάζοντας μηχανικά τις ώρες του / Σταλάζοντας / Το / Τίποτα / ξανά / στο / Πουθενά.

Παρατηρείται μη ετυμολογική, μερική ομοηχία με τονικό ελάχιστο ζεύγος - εναλλαγή τόνου: <μαγιά>[majá]/<μάγια>[májaj].

Πίνακας 2. Μη ετυμολογική ομοηχία, μερική, τονικό ελάχιστο ζεύγος

Αριθμός συλλαβών	Ομογραφία	Μορφοσυντακτική ταύτιση (ίδιο ΜΛ)	Εύρημα	Μονάδα
2	+	-	μάγια/μαγιά	Λ/Λ
Σύνολο			1	

Μη ετυμολογική ομοηχία, μερική, ελάχιστο ζεύγος (εναλλαγή φθόγγου ±)

Από τα ευρήματα της έρευνας προέκυψαν οι κάτωθι μη ετυμολογικές μερικές ομοηχίες που εντάσσονται στην κατηγορία του ελάχιστου ζεύγους με εναλλαγή φθόγγων:

♦ ΑΕΡΙΝΟ ΑΠΕΙΡΟ

[...] Κι εγώ / Τι θέλω **εγώ εδώ** χωρίς τη γλώσσα μου / Χωρίς τη στοιχειώδη μνήμη / Αν θα πεινάσω κάποτε / Δε θα μπορώ να θυμηθώ να πω ψωμί / Και θα πεθάνω. Ομοίως βρίσκουμε την ίδια ομοηχία:

Και να που έλιωσα / Και να που λιώσαν όλα και βουλιάζανε / Και λέω **Εγώ** και είναι **Εδώ** / Και στ' όνομά μου πινακίδες / και αριθμοί. (ΑΠΟΣΤΡΟΦΗ)

Παρατηρείται δύο φορές η χρήση της ίδια ομοηχίας (σε δύο διαφορετικά ποιήματα της ίδιας συλλογής). Πρόκειται για ελάχιστο ζεύγος μερικής, μη ετυμολογικής ομοηχίας <εγώ>[εјό]/<εδώ>[εδό] και ομοίως <Εγώ>[εјό]/<Εδώ>[εδό]. Στα ζεύγη εναλλάσσονται οι φθόγγοι [j]-[δ] στη δεύτερη θέση.

♦ ΑΠΟΣΤΡΟΦΗ

[...] Φώτα και άνθρωποι / Τηλέφωνα χτυπούν φωνές που αγάπησα / Ο δαίμονας με κάτασπρα φτερά / Η **πτήση** που έγινε / Η **πτώση** κάποτε / Γυαλιά που σπάζουν και καθρέφτες που γελούν / Παίρνουν φωτιά μες στα συρτάρια τα χαρτιά / Καπνίζουν.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <πτήση>[ptisi]/<πτώση>[ptósi]. Οι φθόγγοι που εναλλάσσονται είναι: [i]-[o].

♦ ΦΥΣΙΚΗ ΠΑΡΤΟΥΖΑ

[...] Η βάρκα / Στο σίδερο / Το δέρμα / Στο ξύλο / Το ψάρι / Στην άμμο / Το **σώμα** / Στο **χώμα** / Το κρέας / Στα κόκαλα.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <σώμα>[sóma]/<χώμα>[χóma]. Στο ζεύγος οι φθόγγοι που εναλλάσσονται είναι: [s]-[x] στην πρώτη θέση.

♦ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΡΙΑΝΗ ΜΕΡΑ

[...] Να το ξεχάσω. Μόνο έτσι θα το **θυμηθώ**. // Να **κοιμηθώ** με μάτια ορθάνοιχτα.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <θυμηθώ>[θimiθó]/<κοιμηθώ>[ciimiθó]. Στο ζεύγος οι φθόγγοι που εναλλάσσονται είναι: [θ]-[c] στην πρώτη θέση.

♦ ΛΕΞΙΜΑΓΕΙΕΣ

[...] Λιώνω τις λέξεις / με το κουτάλι / Φτύνω τη μία / ρουφώ την άλλη. / Σπάζουνε τ' άστρα τους έξω απ' τον **Ταύρο** / Κι όλα χοχλάζουνε στο άγιο **μαύρο**.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <Ταύρο>[Tavro]/<μαύρο>[mavro]. Στο ζεύγος οι φθόγγοι που εναλλάσσονται είναι: [t]-[m] στην πρώτη θέση.

♦ **Ο ΚΑΚΟΣ ΣΠΟΡΕΑΣ**

[...] Δε θα **πονάει** δε θα / **Πεινάει** ο άρρωστος / Αδιάφορα αντικρίζοντας / Το σκοτωμένο αίμα / Ξεπνοημένο ακίνητο στα πριν / Σεντόνια.[...]

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <πονάει>/[ροπάι] / <πεινάει>/[ριπάι]. Στο ζεύγος εναλλάσσονται οι φθόγγοι: [ο]-[ι] στη μεσαία θέση.

♦ **Η ΚΙΒΩΤΟΣ ΧΑΜΟΓΕΛΟ**

[...] Κι απάνω με μαστίγιο η αλήθεια, κωφάλαλη χτυπώντας δέροντας βαθιά εκείνους που της δόθηκαν – *γιατί* κολάζει ο Θεός μονάχα τους πιστούς του, *γιατί* γροθοκοπάμε αυτούς που μας αγάπησαν, *γιατί* ο χρόνος σβήνει όσους τον τρέμουνε, *γιατί* η θάλασσα ρουφάει τους ναυτικούς και ο αέρας τους αεροπόρους, **γιατί** οι μανάδες φοβερίζουνε τα τρυφερά παιδιά τους, και το παιδί κλοτσάει μέχρι αίματος το τρυφερό **γατί** που του εμπιστεύτηκαν

Διακρίνουμε ελάχιστο ζεύγος μερικής, μη ετυμολογικής ομοηχίας, με εναλλαγή φθόγγου: <γιατί >[jatí]/ <γατί >[γατί]. Στο ζεύγος εναλλάσσονται οι φθόγγοι: [j]-[γ].

♦ **ΜΕ ΑΣΤΡΑΠΙΑΙΑ ΒΡΑΔΥΤΗΤΑ**

[...] Πως έχω κιόλας βυθιστεί μέσα στο χρόνο / Αγίνωτος / (Πως μες στο **τέλμα** μου ο χρόνος / Έχει κιόλας βυθιστεί) / Μέχρι το **τέρμα**.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <τέλμα> [télma]/ <τέρμα>[téрма]. Στο ζεύγος εναλλάσσονται οι φθόγγοι: [l]-[r].

♦ **ΚΑΘΑΡΣΗ – ΑΠΟ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΒΓΑΙΝΕΙΣ ΠΑΝΤΑ ΖΩΝΤΑΝΟΣ**

[...] Ένας **νεφρός** μέσα σε ποίημα / Ξενίζει. // Ένας **νεκρός** μέσα στο ποίημα / Δεν ξενίζει. Αντίθετα.

Ελάχιστο ζεύγος, μερική ομοηχία, μη ετυμολογική, με εναλλαγή φθόγγων: <νεφρός>[nefρός]/<νεκρός>[nekρός]. Στο ζεύγος οι φθόγγοι που εναλλάσσονται είναι: [f]-[c] στην τελική θέση.

Πίνακας 3. Ομοηχία μη ετυμολογική, μερική, ελάχιστο ζευγάρι: εναλλαγή φθόγγων

Φθόγγοι	Θέση	Ευρήματα	Μονάδα
ΣΣ	μεσαία	εγώ/εδώ	ΛΛ
ΣΣ	μεσαία	Εγώ/Εδώ	ΛΛ
ΦΦ	μεσαία	πτήση/πτώση	ΛΛ
ΣΣ	αρχική	σώμα/χώμα	ΛΛ
ΣΣ	αρχική	Ταύρο/μαύρο	ΚΛΛ
ΦΦ	μεσαία	Πονάει/Πεινάει	ΛΛ
ΣΣ	αρχική	Γιατί/γατί	ΛΛ
ΣΣ	μεσαία	Τέλμα/τέρμα	ΛΛ
ΣΣ	μεσαία	Νεφρός/νεκρός	ΛΛ
Σύνολο		9	

Ομοηχία μη ετυμολογική, μερική, ελάχιστο ζευγάρι: παρουσία – απουσία φθόγγου ±

Από την αποδελτίωση του ερευνητικού δείγματος προέκυψαν οι κάτωθι μη ετυμολογικές μερικές ομοηχίες, ελάχιστα ζεύγη, που εντάσσονται στην κατηγορία της παρουσίας-απουσίας φθόγγου ±:

♦ Η ΑΠΑΤΗ

Θα γράψω κάποτε έναν ύμνο γι' αυτόν / Που φώλιασε σ' εσένα κι ήταν / **Ψυχρή ψυχή** κι υγρό σκοτάδι [...]

Διακρίνουμε ελάχιστο ζεύγος μερικής, μη ετυμολογικής ομοηχίας, με παρουσία-απουσία φθόγγου ±: <ψυχρή>[psixri]/ <ψυχή>[psixi]. Ο φθόγγος που προστίθεται είναι το [r].

♦ ΠΡΟΣΟΧΗ! ΧΡΩΜΑΤΑ

[...] Το κόκκινο λουλούδι που συνόδεψε / Τα **έντρομα έντομα** στον μάταιο θάνατό τους [...]

Διακρίνουμε ελάχιστο ζεύγος μερικής, μη ετυμολογικής ομοηχίας, με παρουσία-απουσία φθόγγων: <έντρομα>[éndroma] / <έντομα >[éndoma]. Ο φθόγγος που προστίθεται είναι το [r].

♦ ΑΡΧΗ ΑΣΟΦΙΑΣ

[...] Χωρίς τη **χρεία** του έρωτα / Χωρίς καμία προπαίδια συνειρμών. / Χωρίς τ' **αχρεία** εκείνα ρουλεμάν / Της ομιλίας.

<χρεία> / [xria]/ <αχρεία>/ [axria]. Ελάχιστο ζεύγος λέξεων με ± φθόγγου στην πρώτη θέση. Ο φθόγγος που προστίθεται είναι το [a].

Πίνακας 4. Ομοηχία μη ετυμολογική, μερική, ελάχιστο ζευγάρι, ± φθόγγος

Θέση	Ευρήματα	Μονάδα
Μεσαία	Ψυχρή /ψυχή	Λ/Λ
Μεσαία	Έντρομα/έντομα	Λ/Λ
Αρχική	Χρεία /αχρεία	Λ/Λ
Σύνολο	3	

Παρώνυμα

Από την αποδελτίωση του δειγματικού υλικού προέκυψαν οι κάτωθι περιπτώσεις ομοηχίας με τη χρήση παρωνύμων. Τα ζεύγη παρουσιάζονται ανά συλλογή και ανά σελίδα της συγκεντρωτικής έκδοσης των ποιημάτων του Αντώνη Φωστιέρη (2008), χωρίς την παράθεση των στίχων, λόγω των χωρικών ορίων της παρούσας δημοσίευσης:

Συλλογή *Σκοτεινός Έρωτας* (1977)

- ♦ Γεμάτα - απογέματα (σελ. 55)
- ♦ Δειλά - δειλινά (σελ. 55)
- ♦ ανοιχτά - νύχτας (σελ. 64)
- ♦ τόπι - τοπίο (σελ. 68)
- ♦ μηνίγγια - μυρμηγκία (σελ. 67)
- ♦ ήρεμη - έρημο (σελ. 71)
- ♦ αλοιφή - αφή (σελ. 70)
- ♦ παιχνίδια - αιφνίδια (σελ. 72)
- ♦ Γωνιές - γειτονιές (σελ. 55)
- ♦ αόρατος - στρατός (σελ. 60)
- ♦ πουλιά - φιλιά (σελ. 82)
- ♦ φίδια - παιχνίδια (σελ. 82)
- ♦ σώμα - στρώμα (σελ. 98)
- ♦ ναρκωτικά - ναρκίσσων (σελ. 107)
- ♦ σίχοι - στάχια (σελ. 111)

Συλλογή *Ο διάβολος τραγούδησε σωστά* (1981)

- ♦ ονειρευτώ - ερωτευτώ (σελ. 136)
- ♦ μπαίνοντας - βγαίνοντας (σελ. 138)
- ♦ κουρνιάζει - ουρλιάζει (σελ. 138)
- ♦ γρινιάζει - γρανάζει (σελ. 158)
- ♦ αλέθει - λήθη (σελ. 163)

Συλλογή *Το θα και το να του θανάτου* (1987)

- ♦ σπέρνοντας - περιμένοντας (σελ. 177)
- ♦ φωτεινά- σκοτεινά (σελ. 182)
- ♦ ξερνάει - κρατάει (σελ. 183)
- ♦ ερέβους - έβενου (σελ. 188)
- ♦ στείρα - αυστηρότητα (σελ. 194)
- ♦ μέρες - ήμερες (σελ. 199)
- ♦ συρίζει - σύρριζα (σελ. 200)
- ♦ χρώματα - ωχραίνανε (σελ. 208)
- ♦ αίματος - σπέρματος (σελ. 209)
- ♦ Γερνάω - γέρνω (σελ. 216)
- ♦ Επαιτούν - έπαινο (σελ. 232)

Συλλογή *Η σκέψη ανήκει στο πένθος* (1996)

- ♦ Λυγμός - λυγκός (σελ. 230)
- ♦ ρώμη - ρημάτων (σελ. 232)
- ♦ κυλούσαμε - κοιλάδες (σελ. 252)
- ♦ λογής - ολολυγμοί (σελ. 253)
- ♦ δανεικιά - δεκανίκια (σελ. 255)
- ♦ των χρωμάτων - των βλεμμάτων (σελ. 261)
- ♦ Συλλογή Πολύτιμη Λήθη (2003)
- ♦ σάρκας - σαράκι (σελ. 278)
- ♦ αόρατες - αορτές (σελ. 284)
- ♦ Καγγάζουν - αγχίνους (σελ. 284)
- ♦ Καρδιές - βραδιές (σελ. 284)
- ♦ τω κρούοντι - τω αιτούντι (σελ. 298)
- ♦ στραγγίζοντας - στραγγαλίζοντας (σελ. 305)
- ♦ φάκα - φακού (σελ. 306)

▾ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Από την αποδελτίωση του ερευνητικού δείγματος προέκυψαν εξήντα (60) περιπτώσεις ομοηχίας επί του συνόλου. Από αυτές οι σαράντα τέσσερις (44) περιπτώσεις είναι περιπτώσεις παρωνύμων και οι δεκαέξι (16) ανήκουν στην κατηγορία της μη ετυμολογικής ομοηχίας. Από την έρευνα δεν προέκυψαν ευρήματα στην κατηγορία της ετυμολογικής ομοηχίας.

Από τις δεκαέξι περιπτώσεις μη ετυμολογικής ομοηχίας, μόνο μία (1) ανήκει στην κατηγορία του τονικού ελάχιστου ζεύγους, τρεις περιπτώσεις (3) ανήκουν στην κατηγορία της μη ετυμολογικής, ολικής, μη απόλυτης ομοηχίας (και οι τρεις περιπτώσεις είναι τίτλοι ποιημάτων), ενώ αποδελτιώθηκαν εννέα περιπτώσεις (9) ελάχιστων ζευγαριών με εναλλαγή φθόγγου και τρεις περιπτώσεις (3) ελάχιστων ζευγαριών με προσθήκη-αφαίρεση (\pm) φθόγγου. Η κατανομή του φαινομένου της ομοηχίας ανά συλλογή παρουσιάζει σχετική ισοκατανομή με τις περισσότερες περιπτώσεις, πέντε (5) στον αριθμό, να εντοπίζονται στη συλλογή *Σκοτεινός Έρωτας* (1977) και με τις λιγότερες (2) στην πιο πρόσφατη συλλογή του δείγματος, στη συλλογή *Πολύτιμη Λήθη* (2003). Αναλυτικά η κατανομή των υποπεριπτώσεων της μη ετυμολογικής ομοηχίας ανά συλλογή απεικονίζεται στον πίνακα 5 και η ποσοτική απεικόνιση ανά είδος στον πίνακα 6.

Πίνακας 5. Αποτελέσματα μη ετυμολογικής ομοηχίας ανά συλλογή

Συλλογή	Ποσότητα
Σκοτεινός έρωτας (1977)	5
Ποίηση μες στην ποίηση (1977)	0
Ο διάβολος τραγούδησε σωστά (1981)	2
Το θα και το να του θανάτου (1987)	3
Η σκέψη ανήκει στο πένθος (1996)	4
Πολύτιμη Λήθη (2003)	2
Σύνολο	16

Πίνακας 6. Αποτελέσματα υποκατηγοριών μη ετυμολογικής ομοηχίας

Συλλογή	Ποσότητα
Σκοτεινός έρωτας (1977)	5
Ποίηση μες στην ποίηση (1977)	0
Ο διάβολος τραγούδησε σωστά (1981)	2
Το θα και το να του θανάτου (1987)	3
Η σκέψη ανήκει στο πένθος (1996)	4
Πολύτιμη Λήθη (2003)	2
Σύνολο	16

Συνολικά αποδελτιώθηκαν σαράντα τέσσερις (44) περιπτώσεις παρωνύμων. Εντοπίζουμε τα περισσότερα παρώνυμα (15) στη συλλογή *Σκοτεινός Έρωτας* (1977), στη συλλογή *Ποίηση μες στην Ποίηση* (1977) δεν εντοπίζεται κάποιο εύρημα, στη συλλογή *Ο διάβολος τραγούδησε σωστά* (1981) υπάρχουν πέντε (5) περιπτώσεις, ενώ στη συλλογή *Το θα και το να του θανάτου* (1987) βρίσκουμε έντεκα (11) ζεύγη παρωνύμων. Τέλος, στη συλλογή *Πολύτιμη Λήθη* (2003) από τις επτά (7) περιπτώσεις οι τρεις (3) βρίσκονται στο ίδιο ποίημα.

Πίνακας 7. Αποτελέσματα παρωνύμων ανά ποιητική συλλογή

Συλλογή	Αριθμός παρωνύμων
Σκοτεινός Έρωτας (1977)	15
Ποίηση μες στην Ποίηση (1977)	0
Ο διάβολος τραγούδησε σωστά (1981)	5
Το θα και το να του θανάτου (1987)	11
Η σκέψη ανήκει στο πένθος (1996)	6
Πολύτιμη Λήθη (2003)	7
Σύνολο	44

➤ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Από τη μελέτη του δείγματος προκύπτει ότι μεγαλύτερη διάδοση του γλωσσικού φαινομένου της ομοηχίας, σε επίπεδο είδους, παρατηρείται στη χρήση των παρωνύμων, ενώ η χρήση της μη ετυμολογικής - μερικής ομοηχίας δίνει σημαντικά ευρήματα στην κατηγορία του ελάχιστου ζεύγους.

Μια πιο ενδελεχής παρατήρηση στους συγκεντρωτικούς πίνακες ανά περίπτωση ομοηχίας, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τόσο σε επίπεδο παρωνύμων όσο και στην κατηγορία της μη ετυμολογικής ομοηχίας, οι μεγαλύτερες ποσότητες συγκεντρώνονται στη συλλογή *Σκοτεινός Έρωτας* (1977). Παράλληλα, η χρήση των παρωνύμων λέξεων και η αυξημένη ποσότητα αυτών θα λέγαμε ότι αποτελεί τεκμήριο φροντίδας του ποιητή να συναρμόζει, σε κοντινές θέσεις, λέξεις που παράγουν παρόμοια ηχητική εντύπωση. Η επιλογή αυτή αποτελεί ένα είδος προσωπικής γλωσσικής ταυτότητας και συνάδει με την προσπάθειά του *για μια πρωτότυπη χρήση των δυνατοτήτων της γλώσσας*, όπως δηλώνει και ο ίδιος (Κωνσταντόπουλος, 1997:11). Η προσπάθεια παραγωγής φροντισμένου ποιητικού λόγου έρχεται σε αντίθεση με τη μορφική ατημελησία που χαρακτηρίζει τη γλώσσα της ποιητικής Γενιάς του '70, όπως γράφει ο Ε. Γαραντούδης (Γαραντούδης, 2016), καθώς τα ποιήματα του Αντώνη Φωστιέρη φαίνεται να είναι γραμμένα σε στίχο ελευθερωμένο και όχι ελεύθερο (Γαραντούδης, 2017:202).

Σε επίπεδο χρήσης της υποκατηγορίας του ελάχιστου ζεύγους (προσθήκη-αφαίρεση φθόγγου ± και ελάχιστου ζεύγους με εναλλαγή φθόγγου), τα ευρήματα εντοπίζονται κυρίως στα ποιήματα εκείνα που δομούνται πάνω σε μέτρο και ομοιοκαταληξία, τα οποία, αν και ολιγάριθμα, διασπείρονται κυρίως στις πριν το 1980 συλλογές (*Σκοτεινός Έρωτας*, συλλογή του 1977, και στις σελίδες 67, 82, 103, 107). Ωστόσο, η διασπορά αυτή είναι μη μετρήσιμη, καθώς δεν διαθέτουμε το σύνολο των στίχων της κάθε συλλογής του ερευνητικού δείγματος ή τον ακριβή αριθμό των λέξεων. Θα μπορούσαμε εδώ να εικάσουμε ότι εφόσον «*Η γλώσσα ενός ποιητή δεν είναι θείον δώρημα αλλά η παραδομένη γλώσσα (της φυλής)*», όπως εύστοχα γράφει ο *Τάκης Σινόπουλος* (Νάκας, 2002:180), τι πιο φυσικό για έναν ποιητή που έγραψε τα πρώτα

του ποιήματα σε ομοιοκατάληκτους στίχους να κρατά στοιχεία αυτής της εκφραστικής τεχνικής, σίγουρα όχι από πρόθεση να την εφαρμόσει στο ακέραιο, αλλά ίσως από επιλογή να μην την προσπεράσει. Εκείνο που μπορούμε με σχετική βεβαιότητα να συναγάγουμε από τον συγκριτικά μεγαλύτερο αριθμό των περιπτώσεων ομοηχίας, ειδικά στις συλλογές πριν το 1980, είναι η επιμονή του δημιουργού να συνταιριάζει τους ήχους και να τους θωρακίζει ηχητικά μέσω αυστηρά επιλεγμένων λέξεων. Λέξεις που είτε ομοηχούν, είτε απολύτως είτε μερικώς, εξυπηρετούν ένα ρυθμικό διακύβευμα, άποψη που συμπίπτει με τις αναφορές της κριτικής περί «ηχητικών περιβλημάτων» της ποίησης του Φωσιτέρη (De Rosa, 2000; Büse, 2017; Mavroeidakos-Muller, 2009).

Τέλος, η χρήση της υποκατηγορίας της μη ετυμολογικής, ολικής ομοηχίας (πίνακας 1) εξυπηρετεί τόσο το νοηματικό περιεχόμενο των ποιημάτων, όσο και το θεματικό κέντρο, στις περιπτώσεις που εμφανίζεται σε τίτλους. Η παρατήρηση αυτή συμπίπτει με την άποψη του Μαρκόπουλου (Μαρκόπουλος, 2017), ο οποίος εύστοχα επισημαίνει ότι η ομοηχία στην ποίηση του Αντώνη Φωσιτέρη εξυπηρετεί ποικίλους συσχετισμούς, επιτρέποντας το πέρασμα από τη μία στην άλλη λέξη και συνακόλουθα από τη μία στην άλλη σημασία. Εν προκειμένω, η χρήση του φαινομένου παραπέμπει στην πάλη ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο, απ' τη μία πλευρά, και το σημείο αναφοράς, δηλαδή τα πράγματα, απ' την άλλη (Ζερβού, 1997:30). Κλείνοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι η παρούσα εργασία υπήρξε αφορμή εντοπισμού και άλλων γλωσσικών χαρακτηριστικών, την καταγραφή και δημοσίευση των οποίων τοποθετούμε στα desiderata της έρευνας για την ποίηση του Αντώνη Φωσιτέρη.

Βιβλιογραφία

- Büse, K. (2014). *Andonis fostieris, sehnsucht nach Gegenwart – Dichtung in der Dichtung*. Hellenika, τχ.9, Münster. Μπφ Νικί Eideneier. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωσιτέρη. Κριτικά κείμενα* (σσ. 387-389). Λευκωσία: Αιγαίον.
- De Rosa, M. (2000). *Nostalgia del presente*. Poesia, τχ. 145. Μιλάνο. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωσιτέρη. Κριτικά κείμενα* (σσ. 410-411). Λευκωσία: Αιγαίον.
- Ke, J. (2006). *A cross-linguistic quantitative study of homophony*. *Journal of Quantitative Linguistics*, 13 (1), σσ. 129-159.
- Lyons, J. (1996). *Linguistic semantics. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackridge, P. (1985). *The modern Greek language. A descriptive analysis of standard Modern Greek*. New York: Oxford University Press.
- Mavroeidakos-Muller, C. (2009). *Andonis fostieris, Oubli Precieux*. Desmos. Paris. Μπφ: Clío Mavroeidakos – Müller. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωσιτέρη. Κριτικά κείμενα* (σσ. 380-381). Λευκωσία: Αιγαίον.
- Nespor, M. (1999). *Φωνολογία*. (Α. Ράλλη, Α. Νάτσης & Α. Παπασταύρου, Μετάφρ.) Αθήνα: Πατάκης.
- Γαραντούδης, Ε. (2016). *Ποιητές της μεταπολίτευσης*. Στο Δ. Μεντή (ανθολ.) & Ε. Γαραντούδης (Επιμ.), *Και με τον ήχον των για μια στιγμή επιστρέφουν...*, *Η ελληνική ποίηση*

- στον εικοστό αιώνα: Επίτομη ανθολογία (487-551). Αθήνα: Gutenberg.
- Γαραντούδης, Ε. (2017). Το θα και το να του θανάτου. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωστήρη. Κριτικά κείμενα* (σ. 202-3). Λευκωσία: Αιγαίον.
- Ζερβού, Ι. (1997). Η σκέψη ανήκει στο πένθος. *Περιοδικό Αλφειός*, τεύχος 12-13, σσ. 29-34.
- Κεντρωτής, Γ. (2010). *Το μοντέρνο στην ποίηση: αιτήματα και επιτελέσματα*. Ανάκτηση Φεβρουάριος 1, 2019, από <http://www.poein.gr/2010/02/17/aethnaiο-eaionuoθo-οι-iiiioγnii-ooCi-dhisscoc-aeoθhiaοa-eae-adheoaeγoiaοa/>
- Κωνσταντόπουλος, Χ. (1997). Αντώνης Φωστήρης. Ένας στεντόρειος ψίθυρος. *Περιοδικό Αλφειός*, τεύχος 12-13, σσ. 3-19.
- Μαγουλά, Ε. & Καποθανάση, Α. (2015). Περιπτώσεις φωνητικής ταύτισης γλωσσικών μονάδων και πώς αυτές γίνονται αντιληπτές από τους μαθητές. *Studies in Greek Linguistics*, 35, σσ. 336-350.
- Μαρκόπουλος, Θ. (2010). Η στοχαστική ενατένιση των πραγμάτων. *Περιοδικό Νέα Εστία*, τεύχος 1838. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωστήρη. Κριτικά κείμενα* (σσ. 132-137). Λευκωσία: Αιγαίον.
- Μαρκόπουλος, Θ. (2010). Η στοχαστική ενατένιση των πραγμάτων. Ματιές εν όλω II. Μελάni. Αθήνα. Στο Θ. Πυλαρινός (Επιμ.), *Για τον Αντώνη Φωστήρη. Κριτικά κείμενα* (σσ. 132-137). Λευκωσία: Αιγαίον.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1985). *Εισαγωγή στη σημασιολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1991). *Γλωσσολογία και λογοτεχνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Θεωρητική γλωσσολογία. Εισαγωγή στη σύγχρονη γλωσσολογία*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Νάκας, Θ. (2002). *Γλωσσοφιλολογικά Β' (Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία)*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ. (2005). *Σχήματα (μορφο)λεξικής και φραστικής επανάληψης (α')*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ., Μαγουλά, Ε. & Καποθανάση, Α. (2010). *Η ομοιομορφία στη νέα ελληνική: ορολογία και τυπολογία. Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 30, σσ. 436-449.
- Νάκας, Θ. & Κατσούδα, Γ. (2015). *Ζητήματα γλωσσ(ολογ)ικής ορολογίας*. ΕΛΕΤΟ-10ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία», Αθήνα, 12-14 Νοεμβρίου 2015, (σσ. 49-62).
- Παπαναστασίου, Γ. (2008). *Νεοελληνική ορθογραφία: ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Πετρούνιας, Ε. (2007). *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση. Θεωρία-Γενικές γλωσσικές αρχές-Φωνητική-Εισαγωγή στη Φωνολογία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σταυρούλακη, Μ. (2017). *Αντίληψη ομόρων γλωσσικών τύπων από φοιτητές σε σχέση με τη συχνότητα εμφάνισης κάθε τύπου στη Νέα Ελληνική*. Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1949). *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτον Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (2002). *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)* (Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.